

K Ö N Y V E K

Az újabb magyar irodalomtörténetírás termékeny gesztussal fogadja be mindazokat az indításokat és hagyományokat, amelyeket e század teremtett különböző műelemzési kísérletei során. Egymás mellett, egymás vizsgálódási módszereit kiegészítve és keresztezve született újjá a Nyugat által fölemelt esszé, az egy alkotó életművét elemző és világirodalmi párhuzamait kereső portré s a kortörténet folyamatát az egyéni mű elemzése során motiváló elvként elfogadó monográfia. Az utóbbi néhány hónap könyvtermésére mindegyik megközelítési módnak akadnak kitűnő példái. Mindenekelőtt Illés Endre *Mestereim, barátaim, szerelmeim** című kötete, melyben a szerző esszéit gyűjtötte egybe. Illés Endre az élő és folyvást megújuló hagyomány egyik legnemesebb képviselője. Nem dolgozik sok adattal, szellős, elegáns és hallatlanul találó vonásokat mutat föl, és azok köré fűzi emlékeit és következtetéseit. Ha esszéinek csontotzatát igyekszünk kitapintani, rögtön feltűnik, hogy majdnem mindig személyes emlékei játsszák a főszerepet, az elemzett jelenség vagy a szerző apró rezdülései, elharapott félszavai adják a portré keretét, hátterét, míg a kép előterében a személyes emlékek által hitelesített alak áll, legjellemzőbb emberi vonásaival, amelyek különféle módon revelálódnak alkotásaiban. Az irodalomtörténetírásban olykor megfigyelhető bizonyos mértékű tudathasadás: a műfaj művelői sutba vágva az írás egyik alaptörvényét, az áttekinthető világosságot, elképesztő zsúfoltsággal, adatok és hivatkozások sokaságával nyomasztják az olvasót; fél szemmel a szakmára figyelve egyfajta „metanyelvet” beszélnek, melyben hovatovább az elméleti ismeretek burjánoznak hatalmas mennyiségben és az elemzett jelenség ezek illusztrációjává sekélyesedik. Illés Endre ezzel szemben igazi író, novellista akkor is, amikor az irodalomról ír. Bizonyosra vehetjük — céloz is rá egyik esszéjében —, hogy meg kellett küzdenie önkifejezéséért, el kellett fogadtatnia módszerét. A végeredmény azonban nagyszerű. Élnek, mozognak, gondolkodnak hősei, mert rendelkezik azzal a kivételes tehetséggel, hogy életre galvanizálja a holta-

kat, jelenné varázsolja a múltat. Halk és elegáns. Tiszta, szép mondatokban, csöndes gonddal árnyalja képeit, meszteri kézzel játszatja egybe a fényt és árnyat; rezzenéstelen nyugalommal tekint kristálygömbjébe, melyben ott kavargó a számunkra ma már legendássá vált múlt. Ő azonban megélté azt is. S most a szemtanú higgadt fölényével nyújtja át tapasztalatait, hogy okulhasunk általuk.

Alapvető félreértés volna azonban azt hinni, hogy ezek a túvel metszett arcképek nélkülözik az elmélyült anyagismeret belső fedezetét. Illés Endre többet tud, mint az irodalomtörténész: pontosan ismeri a műalkotás legbenső világát, és az avatott biztonságával különíti el a jót és a rosszat. Mondataiban könyvtárak akusztikája zeng, szavaiban irodalmi emlékek sokasága kel életre. Ilyen esszét csak az írhat, akinek életformája volt s maradt az írás és irodalom, aki még azokban a keserű években is, midőn a kiadó ablaktalan kis szobájába szorult, pontosan érzekedte, melyek az igazán figyelmére érdemes új kísérletek, mit érdemes hatalmas könyvtára polcaira helyezni az újdonságok közül, s melyek azok, amelyeket az első sor mögé száműzhet, mert soha nem veszi elő onnan.

Tanulni lehet tőle, anélkül, hogy tanítani akarna. Mert tökéletes biztonnággal indul el mindegyik új felfedező útjára, pontosan tudja, hogy az egyes közetrétegek közül hogyan kell kiemelni az aranyrögöket. Értékvó és -őrző gesztusa, felizzó szenvedélye, soha ki nem hunyó érdeklődése becsületet szerez az irodalom ügyének, s arra figyelmeztet: soha nem szabad alácsenyra állítanunk a mércét.

„Weöres Sándor közelében” kalandozik könyvében Bata Imre.** Weöres Sándor körül áll a harc. Támadják és védik, esztétikai érvek és szenvedélyek csapnak össze körülötte, s talán ez bizonyítja a legékesszólóbban, hogy műve a mai magyar költészet egyik legizgalmasabb terrénuma, mely szinte kiemeríthetetlen lehetőséget kínál elemzőjének. Aligha lehetne elképzelni két különbözőbb megközelítési módot, mint Tamás Attiláét — aki nemrégiben írt könyvet Weöresről — és Bata Imréét, mégis mindkettő nagyon fontos ered-

*Magvető, 1979.

**Magvető, 1979.

ményekre jut, s arra ösztönözi Weöres olvasóit, hogy ne elégedjenek meg a mű értelmezésével, hanem igyekezzenek a gondolkodás mélyrétegéig követni, ahonnan fölhozza anyagát.

Bata Imre a legnehezebb feladatra vállalkozik: azon az úton követi emberközébe az író, melyen ez a különböző hatásokból megtermékenyülve a népmese hőseinek mintájára még erősebben, lebíráhatatlanul kel új életre, ölt magára új alakváltozatot. Aki testközelben akar maradni költészetével, s elemezni akarja lírájának legbensőbb köreit, nyilván nem függetlenítheti magát a költő személyes életének tényeitől sem, ám ugyanakkor fokozott gondadal kell föltárnia azokat a hatásokat, pontosabban: ösztönzéseket, melyek Weöres Sándor fantáziáját újra meg újra felgyújtották és további kísérletekre ösztönözték. Bata Imre imponáló anyagismerettel és azonosulással végzi e korántsem egyszerű feladatot. Weörest kísérve felfedező útjain átlényegül maga is: korábbi irodalomtörténetírói habitusát örvedetesen dúsítva, gazdagítva, egyre mélyebben ássa magát azokba a filozófiai, gondolkodástörténeti rétegekbe, melyek megérintették a költő képzeletét. Sikerül forrásértékű anyagot feltárnia a harmincas évek egyik igen ritkán elemzett, de nagyhatású gondolatával, a krizeológiával kapcsolatban. „Az elvontat az érzékibe visszafordítani, az időt térré formálni” — ez a felismerés Weöres Sándor első nagy korszakának vezérelve, melyet az *Egy másik világban* így fogalmazott meg:

Egy másik világ küldött engem,
hogy milyen volt már, nem tudom,
de tört sejtése vissza-fénylik
színek nélküli fátylonon.

S ahogy a föld sok látomásán
régí hazám nyit néha rést:
onnan túlról majd vissza-sejtem
az örömet s a szenvedést.

E kettősség végigkíséri egész líráját. Azért is okoz oly sok fejtörést, kelt ellentmondást, mert majdnem mindig egyik korszakában makacs szenvedéllyel kutatja a jelenségek ellentéteit, nála azonban ezek nem a jelen valóságban nyilatkoznak meg, hanem a régmúlt időbe visszazállva: minden tárgy és minden jelenség azonos önmagával, de azzal is, ami egykor, a teremtés kezdetén volt. Weöres Sándorra nem alkalmazhatók a műelemzés bevett, ma

már hagyományosnak nevezhető eljárásai. Verseit olvasva a fejlődés különböző köreit járjuk végig, melynek első pontja valahol a mítoszban rejlik, végpontja pedig titokzatos felhomályban dereng, a képzeletbeli jövőben, mely sokszor ugyancsak a mítosz árca mögé rejtezik. A *Graduale* ciklusban olvasható e sokatmondó két sor: „zárt perceden kívül — csillagod elragad”. Mert ebben a költészetben ismeretlenek a tér és idő hagyományos normatívái. Ahogy Einstein a modern fizikában, Weöres a költészetben teremtette meg a relativitás elméletét, az ő embere azonban tévelyegve, sokszor kiszolgáltatottan kalandozik az úr magányában, bolygók és csillagképek között. Idegeiben ott érzi a múlt emléképeit, de tekintetét megbabonázottan veti a jövőre. Ezt a belső feszültséget, polaritást nem köti szinte semmi, a költő a fantázia szárnyán bármikor ki-röppenhet belőle, felfedező útra indulhat, s játshi könnyedséggel rendezheti új alakzatokba mindazt, amit a földhöz kötött emberi képzelet véglegesnek hisz. Weöres Sándor a lombban meghallja a „messzi tenger énekét”, s a „tárgyak hullámverésében” olyan üzenetet hall, melyet csak a költő értelmezhet. Az emberi minőség újfajta értelmezésének nagy kísérlete az övé, s a „véres századok vonulása”-ban megteremt magának egy olyan pontot, ahonnan mindenhová ellát, s minden apró jeladást érzéklni tud.

Mondanunk sem kell, hogy aki erre a világteremtő és felfedező útra követni akarja, rendkívüli feladatra vállalkozik. Az igazán kiemelkedő Weöres-tanulmányok — mindenekelőtt Kenyeres Zoltáné, Bori Imréné, Tamás Attiláé — a versek rejtelmei mögött az általános emberi élet legnagyobb kérdéseivel is szembesülni kénytelenek, a szintézisnek egy olyan ígézetében, mely nagyon sok oldalról közelíthető meg, de nagyon ritkán értelmezhető megnyugtató alapossággal, teljességgel. Bata Imre könyvének nagy érdeme, hogy a címének megfelelően elsősorban a költői szándékot tartva szem előtt, mellőzi a sokszor kiéleződött vitákban való állásfoglalást, anélkül, hogy ne sejtene: minden rokonszenve és megértése e nagyszabású teremtető kísérleté. Egyéb-

ként furcsa fintora a sorsnak, hogy Weöres Sándor költészete körül akkor csapnak legmagasabbra az egymással ellentétes vélemények, viták, midőn költészete valamelyes kifáradást, önis-méltelést mutat. Bata Imre könyvének figyelmes olvasója alighanem ennek a jelenségnek okára is megtalálja a választ, mint ahogy e kitűnő könyvből sok egyéb irodalomtörténeti és -elméleti, gondolkodástörténeti és filozófiai jelen-ség által felvetett kérdésre is pontos, egyértelmű választ kaphatunk, színes, átlelkedült stílusban, az anyaggal va-ló teljes azonosulás áramában.

A mai magyar irodalom és gondol-kodás egyik legnagyobb kérdése, mi-képp tudja betölteni azt a híd-szerepet, melyet a történelem kínál neki. Hogy egyáltalán van ilyen szerepe és kül-detése, annak felismerésében Pomogáts Béla tanulmányai és írásai is sokat se-gítettek. A kitűnő s rendkívül termé-keny irodalomtörténész ezúttal száza-dunk magyar irodalmával foglalkozó ta-nulmányainak egy részét gyűjtötte kö-tetbe.*** Képet tart az olvasó elé: ilyen ez a lázas, sokszor önmarcangoló kételyekkel és felismerésekkel vívódó irodalom, s e tükörkép háttérében szin-te észrevétlenül felsejlenek a tanul-mányíró vonásai is, aki lopva, rejtve vall önmagáról, ízléséről, irodalmi el-kötelezettségéről. Pomogáts Béla, jól le-het érezni, hogy az elmélet új kísérle-teivel is tisztában van, elsősorban a le-író-történeti elemzést kedveli. Alapos, minden szempontra kiterjedő oknyomo-zó munkát végez, az adott mű mögött az életmű teljes láncolatára is összpont-osítja figyelmét, hűséges krónikása az alkotásnak és az írói szándéknak. Kitűnő minőségérzéssel válogatta, rostálta írásait, s e kötetébe valóban a legjobb, a maradandó művek elemzése, az iga-zán reveláló írói portrék kerültek.

Tanulmányírói habitusának egyik leg-vonzóbb jellemzője erkölcsi igényessége és érzékenysége. A műalkotást nem személytelen jelek rendszerének érzi, hanem írói üzenetnek, melyből nem-csak információkat kaphatunk, hanem

tökéletesedhetünk is általa. Már egyik-
-másik esszéjének címe is jellemző e vonatkozásban: „A mesterség értelme” címmel ír Komlós Aladárról. „A szám-
-vetés iskolája”-vá válik értelmezésében Ottlik Géza Iskola a határon-ja, „Köl-tészet: védekezés és szembefordulás” — e kettősséget érzi a legkarakterisztiku-sabbnak Radnóti Miklós lírájában. Van kötetében néhány egészen kitűnő ta-nulmány, elsősorban a Szentkuthy Miklósról szóló, azután a Mészöly Mik-lós „parabolái”-t értelmező, s minde-nekelőtt a Nemes Nagy Ágnes lírájáról írt esszé.

A kötet tanulmányai három ciklus-ba oszlanak. *Írók és eszmék* címmel a Nyugat második és harmadik nemzedé-kének prózáiról olvashatunk, sőt a „negyedik nemzedék” is feltűnik a Mé-szöly Miklósról írtakban (ide illett vol-na még az a portré is, melyet Mátyás Ivánról írt). A *Magyar költők Európá-ban* fejezet íve Illyés Gyulától Kormos Istvánig terjed, míg a *Költészet és lá-tomás* címet viselő részben Juhász Fe-renről és Nagy Lászlóról olvashatók esszék. Külön érdemes felhívunk a fi-gyelmet a „Párhuzamos eposzok” című Juhász-elemzésre, mely megint csak ar-ra figyelmeztet, mily nagy szükség len-ne — Bori Imre kitűnő könyve után is — egy teljes Juhász Ferenc-monográ-fiára (talán Pomogáts Bélától várhat-juk ennek megírását?), nehogy a költő mostanj stagnálása elhomályosítsa kor-szakalkotó jelentőségét, újszerűségét.

Pomogáts Béla ugyan nem irodalom-történetet ír, de e könyve — melyet már a kitűnő Déry-kismonográfia és a vonzó Radnóti-könyvecske is előle-gezett — körvonalaiiban mégis száza-dunk irodalomtörténetének hűséges, pontos híradása, mely itt valahol a hú-szas évek legelején kezdődik, s a má-ban fejeződik be. Nyilvánvaló, hogy Pomogáts Béla visszafelé is ás majd ku-tatásai során, amit azonban e sokszor ellentmondásos évekből felszínre ho-zott máris jelentős nyereség, hűséges, tiszta, szép interpretáció.

SÍKI GÉZA

***Pomogáts Béla: Sorsát kereső irodalom (Magvető, 1979).